

Кенжебек кызы М.

ИНСАНДЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК-УКУКТУК АБАЛЫ

Кенжебек кызы М.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЛИЧНОСТИ

Kenzhebek kuzu M.

THE CONSTITUTIONAL-LEGAL STATUS OF THE INDIVIDUAL

УДК: 342.41/34.05

Кыргыз Республикасынын жарандыгына ээ болуунун жалпы шарттары Кыргыз Республикасынын аймагында төрөлгөн факт болуп эсептелет, ушундан улам Кыргыз Республикасынын жарандыгы бар адамда анын конституциялык статусун ишке ашырууга шарттар бар экендигин айтууга болот. Албетте, кыргыз жарандыгын алып жүргөндөр гана ага Кыргыз Республикасынын Конституциясы тарабынан берилген мүмкүнчүлүктөргө ээ болот. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын аймагында төрөлгөн балага жалпы укук субъекттүүлүгү бөлүнөт, анын мазмуну айкын укуктар жана милдеттер болуп эсептелет. Албетте, чет өлкөнүн жараны болуп эсептелген баланын укуктук абалы кыргыз жарандыгына ээ болгон баланын жалпы статусуна салыштырмалуу анын жалпы статусу ар кандай болот, анткени чет өлкөлүк жарандыгы бар баланын укуктук абалы ошол мамлекеттин мыйзамдары тарабынан аныкталат.

Негизги сөздөр: укук жөндөмдүүлүгү, аракетке жөндөмдүүлүк, статус, укуктук статус, укук субъекттүүлүгү.

Общими условиями приобретения гражданства Кыргызской Республики является факт рождения на территории Кыргызской Республики, исходя из этого можно говорить, что при наличии у лица гражданства Кыргызской Республики есть условия для реализации его конституционного статуса. Конечно, только носители гражданства Кыргызской Республики имеют возможности предоставленные ему Конституцией. То есть, ребенку родившемуся на территории Кыргызской Республики подразделяется общая правосубъектность, ее содержанием являются конкретные права и обязанности. Конечно, правовое состояние ребенка являющегося гражданином иностранного государства по сравнению с правовым статусом ребенка имеющего кыргызское гражданство, его обций статус бывает разным, так как правовое состояние ребенка являющегося гражданином иностранного государства определяется законодательством этого государства.

Ключевые слова: правоспособность, дееспособность, статус, правовой статус, правосубъектность.

The General conditions for the acquisition of citizenship of the Kyrgyz Republic is the fact of birth in the territory of the Kyrgyz Republic, based on this we can say that if a person has the citizenship of the Kyrgyz Republic there are conditions for the implementation of its constitutional status. Of course, only holders of Kyrgyz citizenship have the opportunities provided to them by the Constitution. That is, a child born in the territory of the Kyrgyz Republic is divided into General legal personality, its content is specific rights and obligations. Of course, the legal status of a child who is a citizen of a foreign state in comparison with the legal status of a child who has Kyrgyz

citizenship, its general status is different, since the legal status of a child who is a citizen of a foreign state is determined by the legislation of that state.

Key words: legal capacity, legal capacity, status, legal status, legal personality.

Укук субъекттүүлүк укук жөндөмдүүлүктөн айырмаланган, өз алдынча укуктук көрүнүш катары төмөнкү элементтер аркылуу аныкталышы мүмкүн:

1) жарандын укук субъекттүүлүгү – бул жалпы, укук жөндөмдүүлүк – бул өзгөчө;

2) укук субъекттүүлүк түшүнүгү көп маанини билдирет: бир учурда ал укук жөндөмдүүлүк менен бирдей, башка учурда ал өзүнө укук жөндөмдүүлүктү жана аракетке жөндөмдүүлүктү өзүнө камтыйт;

3) укуктун бардык тармактарында укук жөндөмдүүлүгү өзүнө укукту да, аракетке жөндөмдүүлүктү да камтыйт.

Жогорудагы алгачкы эки тараптын көз карашы субъектилердин укуктары менен милдеттеринин көлөмү боюнча укук субъекттүүлүгүнө жана укук жөндөмдүүлүгүнө чектөө жүргүзөт, башкача айтканда сандык белгилери боюнча: бир учурда укук менен милдеттин көлөмү көп, экинчи учурда аз. Үчүнчү тараптын көз карашы укук субъекттүүлүгү укук менен милдетти жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгү менен аларды айкалыштыра алат деп болжолдойт.

Укук субъекттүүлүгүн салттуу түшүнүү адамда укук жөндөмдүүлүгү жана аракетке жөндөмдүүлүгү бар экендигин, башкача айтканда укуктун толук кандуу субъектиси боло ала турган мүмкүнчүлүгү бар экендигин талап кылат¹. Башкача айтканда, укук субъекттүүлүгү укуктун субъектиси катары инсанды мүнөздөө сапатында болот.

Салттуу укук субъекттүүлүгү өзүнө бирдиктүү үч элементти камтыйт, алар: укук жөндөмдүүлүгү, аракетке жөндөмдүүлүк, деликтке жөндөмдүүлүк. Белгилүү болгондой, укук жөндөмдүүлүккө адам төрөлгөндөн тартып эле ээ болот, ошол эле мезгилде аракетке жөндөмдүүлүккө мыйзамда аныкталган белгилүү бир жаш куракка жеткенде ээ болот. Башкача сөз менен айтканда, эгерде укук субъекттүүлүккө аныкталган жаш куракка жеткенде гана толук көлөмдө гана ээ болсо, анда адам белгиленген 18 жаш куракка жеткенде гана конституциялык статус-

¹ См.: Тарасова А.Е. Правосубъектность граждан. Особенности правосубъектности несовершеннолетних, их проявления в гражданских правоотношениях. - М., 2008.

ту ишке ашыруу үчүн өбөлгө катарында укук субъектүүлүгү каралат. Бул экинчи өбөлгө – жарандуулукка тиешелүү, анткени жарандыкка туулгандыгы боюнча ээ болот, башкача айтканда Кыргыз Республикасынын жарандыгына ээ болуунун жалпы шарттары Кыргыз Республикасынын аймагында төрөлгөн факт болуп эсептелет, ушундан улам Кыргыз Республикасынын жарандыгы бар адамда анын конституциялык статусун ишке ашырууга шарттар бар экендигин айтууга болот. Албетте, кыргыз жарандыгын алып жүргөндөр гана ага КР Конституциясы тарабынан берилген мүмкүнчүлүктөргө ээ болот.

Анткени конституциялык статусу ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй эки оңт ойлуу шарт болуусу талап кылынат - укук субъектүүлүгү жана жарандуулуктун жыйындысы, мында адамдын конституциялык статусун ишке ашыруу учуру анын аныкталган жаш куракка жетүүсү менен байланышта боло тургандыгын болжолдосо болот. Бул укук субъектүүлүгүнүн түзүмдүк элементтеринин өзгөчөлүктөрү менен шартталган. Ошондуктан баланын конституциялык статусуна ылайык биз укук субъектүүлүгү жана жарандуулук анын статусунун өбөлгөсү катарында гана экендиги тууралуу айта алабыз, ал статус ошол адам өзгөчө шартта гана, тактап айтканда белгиленген жаш куракка жеткенде гана толук көлөмдө “ишин” баштай алат.

Ушундан улам, Н.В. Витрук тарабынан айтылган жарандардын конституциялык статусун ишке ашыруу үчүн аларга зарыл болгон өбөлгөлөрдүн түрлөрүн белгилүү жагдайлар болгондо гана потенциалдык шарт, практикалык көрүнүш катары гана кароо максатка ылайыктуу.

Ушуга байланыштуу, “укуктук статус” категориясы олуттуу теориялык негиздемелерге жана иштеп чыгууларга муктаж деп адабиятта айтылган пикирлер менен макул болууга туура келет. Негизинен укуктук статусу изилдөө өзүнүн укуктук табияты жана милдеттери боюнча айырмаланган ар кандай мүнөздөгү укуктук көрүнүштөргө талдоо жүргүзүү аркылуу жүзөгө ашырылат. Ошону менен бирге, аталган контекстте жарандуулук, укук субъектүүлүгү, жарандардын укуктары жана милдети биздин оюбуз боюнча, бир түрдүү көрүнүштүн өсүүсүнүн (динамикасы) белгиленген стадиясы катары, же болбосо “субъективдүү укукту модификациялоо”² катарында өзүнүн айкындаштыруу баскычы боюнча айырмаланган категория катарында каралуусу абзел. Бирок, тактай кетчү нерсе, жарандуулук, укук субъектүүлүгү, жарандардын укуктары жана милдети өз ара байланыштагы категория, ошол эле мезгилде ар бири өз алдынча мааниге ээ, өзгөчө, атайын мазмунду камтыйт жана инсандын укуктук абалынын ар кандай аспектилерин мүнөздөйт.

Эгерде, конституциялык (бул жалпы) статус тиешелүү мамлекеттин жараны катары өзүнүн укуктук статусун түзгөн жарандардын негизги укуктарынын жана милдеттеринин комплексин өзүнө камтыса, анда жарандын жалпы укуктук статусу Кыргыз Республикасынын бардык жарандары ээ боло турган жалпы мүнөздөгү мындай укуктардын жана милдеттердин жыйындысын өзүнө камтый тургандыгын таанууга болот. Ошондой болсо да, адабиятта бул маселе боюнча карама-каршы көз караштар кездешет. Айрым авторлор жарандын бардык конституциялык укугу өзүнүн мазмуну боюнча алардын субъективдүү укуктары болот деп эсептейт (С.С. Алексеев, В.А. Патюлин, Н.И. Матузов, И.Е. Фарбер)³. Башкалары, тескерисинче, бардык эле укуктар субъективдүү боло бербейт; субъективдүү укук – бул жаран айкын түрдө ээ боло турган негизги укук деп ырасташат.

Азыркы күнгө чейин ал укук жөндөмдүүлүгүнүн стадиясында болуп, анын элементтерине кызмат кылат. Алардын пикири боюнча, жарандын конституциялык укугу анын укук жөндөмдүүлүгүнүн (укук субъектүүлүгүнүн) элементи катары кирет, индивиддин жалпы мүнөзүндөгү абстрактуу чөйрөдө жатат, субъективдүү укуктарга жана милдеттерге ээ. Бул жагынан алганда, конституциялык укукту өзүнүн маңызы боюнча “потенциядагы субъективдүү укук” же адабияттын түзулушүндө кез-дешкен “укукка укук” катарында түшүндүрүү анча айырмаланбайт.

Негизги укуктун комплекстерине ээ болуу мүмкүнчүлүгү бир гана ченемдик түзүүчүлөр (жарандын негизги укуктары, ошондой эле милдеттери КР Конституциясы тарабынан каралган) менен гана эмес, ошол жаранда кыргызстандык жарандуулуктун болушу менен да шартталган. Мындай акыл корутундусу жалпы укук субъектүүлүгү жарандуулук менен шартталган жана белгилүү даражада мамлекеттин эгемендигин “символдоштурат” деген түшүнүккө негизделет.

Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын аймагында төрөлгөн балага жалпы укук субъектүүлүгү бөлүнөт, анын мазмуну айкын укуктар жана милдеттер болуп эсептелет. Албетте, чет өлкөнүн жараны болуп эсептелген баланын укуктук абалы кыргыз жарандыгына ээ болгон баланын жалпы статусуна салыштырмалуу анын жалпы статусу ар кандай болот, анткени чет өлкөлүк жарандыгы бар баланын укуктук абалы ошол мамлекеттин мыйзамдары тарабынан аныкталат.

Ушундан улам, адамда жалпы статусун болушу анын айрым укуктук статусунун мазмунун гана аныктабастан, аны жарандардын башка категориясынан, анын ичинен чет өлкөлүк категориядан чектегенге шарт түзөт.

² См.: Пионтковский А.А. К вопросу о взаимоотношении объективного и субъективного права // Советское государство и право. 1958. - №5.

³ См.: Алексеев С.С. Общая теория права. - М., 2002. - С. 142-143; Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. - М., 1974. - С. 200-201.

Юридикалык адабиятта белгиленгендей, “укуктук статус” менен “укуктук абалдын” категориялары сейрек эмес окшоштурулат, ошондой эле эреже катары алар бирдей маанидеги түшүнүк катары колдонулат. Бирок теорияда бул түшүнүктөрдүн байланышы тууралуу маселе мурдагыдай эле кайчы пикирлердин талкуусунда калууда. Айрым авторлор “укуктук статус” менен “укуктук абалдын” категориялары бири-бирине карата өз алдынча болсо дагы, алардын бири-бирине окшоштугу жокко чыгарылбай келүүдө деп эсептейт⁴.

Башкалардын пикири боюнча, «укуктук статус» менен «укуктук абалды» синонимдер деп эсептешет, бирок мааниси жана мазмуну жагынан бири-биринен айырмаланган бул терминдерди бирдей колдонууга мүкүн эмес. Жаран ар түрдүү сыпатта боло ала тургандыгын, анын укуктук абалынын өзгөчөлүгүн терминологиялык жактан чагылдыруу зарылчылыгын тастыктаганына карабастан, мындай көз караштар көп кездешет.

Юридикалык илимдин үчүнчү жактоочулары мындай эсептешет, «укуктук абал» түшүнүгү «жарандын укуктук статусу, чет өлкөлүктүн статусу, апатриданын статусу» деген түшүнүктөрдү камтыган кенен мааниде колонулат, ошондой эле тар мааниде азыркы учурда конкреттүү инсандын абалы мүнөздөлөт.

Башкалары, «укуктук статус» түшүнүгү юридикалык адабиятта так аныктамасын табышпагандыктан, жарандын (же уюмдун) коомдогу абалын жалпы мүнөздөө үчүн ушул терминди бөлүш керектигин белгилешет, анткени «укуктук абал» термини көпчүлүк учурда жарандын же уюмдун белгилүү бир чөйрөдө коомдук байланышында колдонулат⁵. Чындыгында, жарандын тигил же бул укуктарын коргоо функциялары жүктөлгөн органдардын ыйгарымы аныкталган болсо, ошондой эле практикада аны ишке ашыруу механизми каралса, тиешелүү ченемдерде так аныкталган учурда гана ар бир жак үчүн субъективдүү укук өз маанисине ээ болот дегенге каршы болууга болбойт. Кээ бир окумуштуулар бул категорияларды өз ара бөлүүгө негиз жок деп эсептешет (Н.В. Витрук, Н.И. Матузов, В.А. Кучинский)⁶. Ал гана эмес, бир топко тиешеси жок ар түрдүү жарандардын укуктук статусун колдонгондо гана ушул түшүнүктөрдү бөлүү керектиги жөнүндө бул окумуштуулар жалпы чечимге келишет.

4 См.: Ерошенко А.А. Правовой статус и его виды // Актуальные проблемы государства и права. Краснодар, 1979. - С. 15, 17.

⁵См.: Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М., 1974. - С. 123.

⁶ См.: Витрук Н.В. Указ. соч. - С. 24; Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. - Саратов, 1972. - С. 189, 205; Кучинский В.А. Правовой статус и субъективные права граждан // Правоведение. 1965. - №4. - С. 45.

Кээ бир авторлор укуктук статустун маанисинин ичиндеги айрым элементтерин көрсөтүү менен гана чектешпейт, анткени укуктук статусу кеңири кароо керек деп эсептешет. Көрсөтүлгөндөй, жаш баланын «укуктук абалы», «укуктук статусу» түшүнүгүнүн мааниси бирдей эместиги илимий изилдөөлөрдө туура экени тастыкталган, ал жерде бул категорияны комплекстүү мүнөздө эске алуу керектигине көңүл бурулган⁷. Айрым авторлор тарабынан жарандын укуктук абалы (статусу) жалпы жана жеке катыштагы терең жана үстүртөн мааниде, биринчисин, «укуктук абал» катары, экинчисин - «укуктук статус» катары кароо жана аларды өз алдынча эки түшүнүк экенин айырмалоо керектигин сунушташат.

Ошондуктан, жарандын жана ошондой эле баланын укуктук статусунун түшүнүгүн издөөгө багытталган теориялык иштер «укуктук абал» жана «укуктук статус» түшүнүктөрүн бири биринен бөлүү туура болот деген жыйынтыкка келүүгө шарт түзөт.

Укуктун теориясында аталган түшүнүктөрдү колдонууда алар окшош эмес экедигин күбөлөйт жана бул түшүнүктөрдү чектөөгө объективдүү зарылчылык пайда болду. «Укуктук абал» түшүнүгү кенен мааниде «укуктук статус» түшүнүгүнө карата эч кандай каршылык жаратпайт, бирок укуктун өзгөчө субъектиси болгон балага карата мүнөздөмөсүндө колдонууда, балдарды өзүнчө топ катары белгилөө үчүн «укуктук абал» түшүнүгүн колдонуу туура болот.

«Укуктук статус» түшүнүгү тескерисинче өзгөчө топтогу, жашы жете элек, өспүрүм ж.б. ушул сыяктуу балдардын категорияларынын укуктук абалын мүнөздөө үчүн колдонулат.

Башкача айтканда, балдарга тийиштүү болгон башка өз алдынча укуктун субъектисинин «укуктук абал» түшүнүгүн мүнөздөө үчүн колдонулат. Айрым категориядагы балдардын абалын персоналдаштырууга конкреттөөгө, балдар - деген бирдиктүү топко карата ар биринин (кенже курактагылар, жашы жете электер, эмансипүүлөр) өзгөчөлүктөрүн бөлүү менен «укуктук статус» түшүнүгүн колдонууга болот. Бул түшүнүктө өзүнчө топтогу балдарга карата «балдар» категориясын жалпы кароого мүмкүн болот, бул контексте «укуктук абал» «укуктук статус» түшүнүгүнөн өзүнүн терең мазмундуулугу менен айырмаланат. Ошону менен бирге алардын өз ара байланышын карабайбыз, анткени экөө тең балдар деген укуктук субъектинин укуктук абалын мүнөздөйт. Биринчи учурда, балдар укуктун бирдиктүү субъектиси, экинчисинде - өзүнчө топтогу балдардын укуктук абалынын өзгөчөлүгү экендиги байкалат.

Укуктун теориясын изилдөөнүн жыйынтыгы, «укуктук абал» жана «укуктук статус» түшүнүктөрүн бөлүү керектигине кошумча аргумент боло алат. Укуктун териясында укуктун статусу төмөнкү структуралык элементтерди талдап чыгуу менен каралат:

⁷ См.: Борисова Н.Е. Указ. соч. С. 14.

укук субъекттүүлүгү, эркиндик укугу, жоопкерчиликтер, жарандык, кепилдиктер, принциптер, мыйзамдын кызыкчылыктары жана башкалар.

Бул аспектиде караганда, укуктук статустун түшүнүгү жана мазмуну бири биринен айырмаланбайт, өз ара окшоштугу да бар. Кээ бир авторлор инсандын укуктук статусун мамлекет тарабынан кепилденген инсандын укугун, эркиндигин жана жоопкерчилигин түшүнүш керек, инсандын тигил же бул социалдык кызыкчылыктары үчүн юридикалык мүмкүнчүлүк катары чыгып, демек, ошол кызыкчылыктар үчүн юридикалык каражаттын ролун аткарып, адамдын социалдык статусу мындай өз ара мамиленин негизги багыты болуп саналат. Укуктук статус ченемдик система катары индивиддин социалдык статусуна карата катыштан келип чыккан, белгилүү бир этапта тиешелүү ченемде жана акыркыга карата активдүү жак катары чыгат.

Жарандын укуктук статусунун укуктун жаралышына карата адабияттарда берилген көз-караштарды шарттуу түрдө эки топко бөлүүгө болот. Биринчиси, укуктук статустун түшүнүгү кыска ченемдик түшүнүктөн келип чыгат, анда ал укуктар жана жоопкерчиликтердин топтому катары каралат⁸. Экинчиси, укуктук статусту терең түшүнүктө, укуктар жана жоопкерчиликтерден тышкары башка дагы элементтер каралат. Мындай элементтерге төмөнкүлөр: укуктук ченемдер, бардык укуктар жана жоопкерчиликтерге жалпы укук субъектүүлүгү, кепилдиктер, алардын биримдиги, жарандык, жоопкерчилик, кызыкчылыктар, мыйзам тарабынан коргологон жалпы (статустук) мүнөздөгү укуктук катнаш, укуктук принциптер кирет⁹.

Айкын көрүнүп тургандай, укуктук статустун экинчи түшүнүгү өзүнүн көлөмдүү мазмуну менен биздин көз карашыбызча практикада колдонууга кыйынчылык жаратат, ошондой эле статустун ичин-

деги негизги элементти аныктай албайт. Ал эми баланын укуктук статусу жөнүндө айта турган болсок, жарамдуулук, жоопкерчилик деген укуктук статустун элементтери «факультативдүү» мааниде калат, анткени алардын практикалык колдонулушу баланын жаш өзгөчүлүгүнө жараша болот.

Бул түшүнүк менен караганда, балдар деген субъектини мүнөздөөдө колдонулган: жаш өзгөчүлүгү, акыл эсине эркине жооп бере турган абалы (вменяемость) укук субъектүүлүгү үчүн формалдуу негиз катары каралат. Башкача айтканда, кээ бир элементтер укук субъективди ишке ашыруу үчүн, баланын укуктук статусунун мазмунун түзүүчү көптөгөн юридикалык фактылардан көз каранды (мисалы, белгиленген жашка чыгуусуна), жарамдуулук деген статустук элементтерди практикада ишке ашырууга мүмкүн болот.

Адабияттар:

1. Алексеев С.С. Общая теория права. - М., 2002.
2. Ерошенко А.А. Правовой статус и его виды // Актуальные проблемы государства и права. - Краснодар, 1979.
3. Витрук Н.В. Указ. соч. С. 24; Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. - Саратов, 1972.
4. Кучинский В.А. Правовой статус и субъективные права граждан // Правоведение. - 1965. - №4. - С. 45.
5. Пионтковский А.А. К вопросу о взаимоотношении объективного и субъективного права // Совесткое государство и право. - 1958. - №5.
6. Тарасова А.Е. Правосубъектность граждан. Особенности правосубъектности несовершеннолетних, их проявления в гражданских правоотношениях. - М., 2008.
7. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. - М., 2000.
8. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М., 1974.

⁸ См.: Кучинский В.А. Правовой статус и субъективные права граждан // Правоведение. - 1965. - №4. - С. 45.

⁹ См.: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. - М., 2000. - С. 269.

Рецензент: д.ю.н. Адамбекова А.Д.